

بررسی طرح‌ها و نقوش گلیم شیریکی پیچ سیرجان

مریم نویدی^۱، ناصر شهسواری^{۲*}

۱. کارشناس ارشد پژوهش هنر دانشگاه آزاد اسلامی واحد الکترونیکی تهران و دبیر هنر آموزش و پرورش شهرستان

سیرجان

۲. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد حاجی آباد هرمزگان

shahsawari110@gmail.com

چکیده

هنر گلیم بافی سیرجان که شهرت جهانی دارد این روزها از نبود بافندگان و عدم گرایش دختران جوان به این هنر رنج می برد و شاید خیلی زود جای خود را به فرش های کارخانه ای دهد. هدف اصلی این پژوهش، بررسی پیشینه تاریخی و فرهنگی این دستبافته، شناسایی طرح ها و نقوش استفاده شده در گلیم شیریکی پیچ و معرفی آنها جهت استفاده تولید کنندگان داخلی و صادر کنندگان است. این پژوهش از نظر هدف، بنیادی و از جهت ماهیت تاریخی و توصیفی است. شناسایی طرح ها و نقوش از طریق مطالعه کتابخانه ای و میدانی (بازدید و مصاحبه با بافندگان و تولید کنندگان) انجام گرفت. طرح های شیریکی پیچ که امروزه بافته می شوند عبارتند از: راه راه، انواع گلدانی، موسی خانی، طرح ترنج دار، گل سه کله، گل شول، محرمات، گل حشمتی، گل بادامی، گل خشتی بندی و طرح های تلفیقی که هر کدام از این زیر اندازه ها، با نقوش متعددی بافته می شوند: نقش حیوانات و پرندگان، نقوش گیاهی، انواع نقش مایه هایی که در حاشیه و متن به کار می روند و خرده نقش ها. در گذشته بافت این گلیم ها به صورت ذهنی بوده است ولی امروزه طرح و نقش ها را با هدف خاص تجاری در اختیار بافنده قرار می دهند.

واژگان کلیدی: ایل افشار، دستبافته های سیرجان، گلیم شیریکی پیچ، طرح و نقش

مقدمه

دستبافته ها مظهر تبلور عینی و ذهنی دستاوردهای فرهنگی و هنری هر ملتی است. بررسی این گنجینه ها سبب می شود با درکی عمیق تر نسبت به گروه های سازنده آن به نقش این تولیدات در برطرف کردن نیازهای زیستی و معیشتی افراد و ارتباط آن با بافت های تاریخی، فرهنگی و اسطوره ای جوامع پی ببریم. طرح و نقش این دستبافته ها با دارا بودن بار فرهنگی، گستره ی عظیمی از میراث فرهنگی کهنی را در بر می گیرند که در طول اعصار بر اثر نقل و انتقال نقوش، مهاجرت های اجباری، ازدواج ها، تقلید صرف یا ترسیم نادرست و هم آمیزی و تأثیرپذیری از دیگر هنرها دگرگونی های زیادی را به خود دیده اند.

فرهنگ اصیل گلیم بافی، در حقیقت پاسخی است به نیازهای اولیه روستائیان و کوچندگان که در جست و جوی دستیابی به چادرهای خشک، خیمه های مفروش و وسایل خواب گرم تر بوده اند. طی قرن ها، زنان از گلیم به عنوان وسیله ای استفاده می کردند که از طریق طرح ها و نقش مایه ها احساسات خود را در مورد عشق، مرگ و ترس بیان کنند، چرا که زنان در حال بافتن گلیم و مردان در شکار یا جنگ بودند. بنابراین روشن است که گلیم ها معنای نهفته ی منحصر به فرد، ارزش عقلانی فطری و پیام هنری و حسی خود را دارند.

گلیم به نسبت فرش دستباف، شیوه تولید ابتدایی تر، نقوشی ساده تر، و رنگ هایی محدود تر دارد؛ تولیدی «هنری- مصرفی» است که از دیر باز در سراسر پهنه ی ایران رواج داشته است و شاید به همین اعتبار بتوان نظریه کسانی را که از گلیم به عنوان نخستین زیر انداز بشر یاد کرده اند، تا حدود زیادی صحیح دانست. گلیم به طور معمول، از نظر شیوه بافت و طرح نقش در حوزه فرهنگی ایران و خارج از ایران، پدیده ای هویت بخش برای جامعه تولید کننده خود به شمار می رود. همچنین، ویژگی های طرح و نقش و رویکرد هنری به معنای رایج امروز، آن را در شمار بافته های طراز اول در زمینه آرایه بندی معماری داخلی در مقایسه با بافته همتای خود، قالی، جای داده است. استان کرمان نیز به واسطه تنوع اقلیمی و گروه های متنوع قومی و عشایری ساکن در آن، زمینه ای مناسب برای تولید این بافته فراهم نموده و در این بین گلیم شیرکی پیچ از جایگاه ویژه ای برخوردار گردیده و شهرتی جهانی برای خود و ناحیه کرمان رقم زده است. شیوه بافت تکامل یافته و پی آیند آن، نقش پردازی نسبتاً دقیق در مقایسه با دیگر شیوه های بافت و نقش پردازی گلیم، توجه بیشتری را معطوف به خود نموده است.

طرح و نقش گلیم شیرکی پیچ به عنوان یکی از دستبافته های اصیل عشایری کرمان، بخصوص شهرستان سیرجان، طی سال های اخیر تغییرات بسیاری را پشت سر گذاشته است. این هنر که گمان می رود میراث عشایر کرمان از سرزمین های اجدادیشان باشد امروزه با تأثیرپذیری از هنرهای بومی منطقه کرمان، به خصوص فرش افشاری باف، طیف متنوعی از طرح ها و نقش مایه های اصیل و وارداتی را در خود جای داده است. بدیهی است شناسایی و طبقه بندی این طرح ها علاوه بر شفاف سازی روند این تغییرات، عاملی جهت ثبت و ضبط این طرح ها و برنامه ریزی جهت نوآوری های پیش رو بر مبنای اصالت ها خواهد بود. این پژوهش با هدف آشنایی و ماندگاری هرچه بیشتر نقوش اصیل گلیم شیرکی پیچ سیرجان انجام شده است.

پیشینه تحقیق

گلیم شیرکی پیچ سیرجان یکی از گلیم های ایران زمین است که خود به تنهایی بیانگر ظرافت و زیبایی در این صنعت است (جزایری، ۱۳۸۱: ۴۷). زنان روستایی عشایر سیرجان با سرپنجه ی هنرآفرین خود نوعی گلیم تهیه می کنند که شهرت جهانی یافته است. در این نوع بافته، پود، تنها نقش اتصال تارها را برعهده دارد و همیشه در پشت پرز گلیم مخفی می شود. گره متن یا آبدوزی نیز به مدد بافت می رود و نقش و نگاری از هنر می آفریند و گل هایی چون کشمیری، گلدانی، موسی خانی، سماوری، درختی و حشمتی خلق می کنند که آن را در گلزار هنر کرمان زمین باید جستجو کرد (گلاب زاده ۱۳۹۰: ۱۵۴).

مجید علم (۱۳۹۱: ۴۸) در کتاب گلیم شیرکی پیچ کرمان ابتدا به بیان تاریخچه گلیم بافی در ایران پرداخته و پس از بیان نگرش تولید گلیم در حال حاضر، نقش و ابزار، مواد خام، رنگ و رنگرزی و مراحل بافت آن را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است و می نویسد نقوش این گلیم سحر آمیز که متکی بر اندیشه ها و آرزوها و امیال عشایر است به دسته های مختلفی مانند: نقوش سمبلیک، باستانی، ذهنی، عینی و تقلیدی تقسیم می شوند و در تحلیل این نقوش، نقوش: گیاهی، حیوانی، ترنج، حاشیه و خرده حاشیه را مورد بررسی قرار داده است.

گلیم های منطقه سیرجان اکثراً به دست زنان هنرمند بافته می شود و قسمتی از سنن و آداب این منطقه به شمار می آید. در گذشته بافت این گلیم ها به صورت ذهنی بوده است ولی امروزه طرح و نقش ها را با هدف خاص تجاری در اختیار بافنده قرار می دهند و بیشتر گلیم بافان طرح هایی را می بافند که با استقبال بیشتری روبرو می شود و در این بین بسیاری از طرح ها فراموشی سپرده شده است (مقصودی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۵).

گلیم های ایرانی اساساً به لحاظ شکل و شیوه ی بافت، اشکال مختلفی دارند و هر بافت نام خاصی برای خود دارد. بافت شیرکی همچون قالی مشکل و وقت گیر است و همین امر باعث شده است تولید آن از گذشته دور بیشتر جنبه سنتی و مصرف شخصی و طایفه ای یا محلی پیدا کند و کمتر جنبه تجاری یافته است، با اینکه قدرت رقابت با قالی را هم ندارد ولی می توان گفت از لحاظ کیفیت بافت و زیبایی همانند قالی است و شاید به همین دلیل هم آن را مادر قالی نامیده اند. این گلیم را به دلیل اینکه اکثر بافندگان آن فرهنگی آمیخته از آداب و رسوم و زبان تمام ایلاتی هایی را دارند که در گذر زمان به

کرمان آمده‌اند، گلیم تمامی فلات ایران نیز می‌خوانند. بافت این گلیم هنری است عشایری، که به واسطه تردد آنها در استان کرمان رواج یافته و عمده‌ی بافندگان زن و دختران عشایر هستند (چابکی، ۱۳۸۱: ۱۴۵).

مهمترین ویژگی‌های گلیم شیریکی پیچ در زمینه طرح و نقش مؤید آن است که طرح و نقش این دستبافته طی سال‌های اخیر تحولات بسیاری را پشت سر گذاشته است. عمر قدیمی‌ترین گلیم‌های شیریکی پیچ به کمتر از صد سال می‌رسد و بحث در نمونه‌های باقی مانده نیز نمی‌تواند نماینده سبک اصیل این گلیم‌ها باشد. متأسفانه به دلیل فقدان نمونه‌های موجود از گذشته‌های تاریخی این دستبافته امکان بحث علمی گسترده‌ای در این زمینه وجود ندارد ولی مرور این تحولات در یکصد سال اخیر و به ویژه در سه دهه گذشته گویای آن است که بسیاری از تغییرات به وجود آمده در زمینه طرح و نقش این دستبافته مرهون ازدیاد تقاضا و تولید تجاری بوده است (خالقی، ۱۳۹۱: ۱۰۸).

به طور کلی با توجه به پیشینه‌ی ایلپاتی گلیم شیریکی پیچ و قالی طرح و نقش آن را می‌توان میراث ماندگار عشایر مهاجر (افشار و بچاقچی) از نواحی شمال غرب ایران به کرمان دانست که با تأثیرپذیری از هنرهای بومی منطقه کرمان طیف متنوعی از طرح‌ها و نقش‌های اصیل و وارداتی را در خود جای داده است (حسین خانی، ۱۳۸۶: ۱۳).

روش تحقیق

این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت روش به صورت توصیفی و به شیوه مطالعه موردی انجام شده است. در این پژوهش گلیم شیریکی پیچ از بین دستبافته‌های سیرجان برای مطالعه انتخاب گردید. شناسایی طرح‌ها و نقوش از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و میدانی (بازدید و مصاحبه با بافندگان و تولیدکنندگان) انجام گرفت. پس از شناسایی طرح‌ها و نقوش طبقه‌بندی آنها صورت پذیرفت.

گلیم شیریکی پیچ

شیریکی پیچ نامی است که بافندگان عشایر و روستایی کرمان به آن داده‌اند. ظاهری شبیه قالی دارد و همانند قالی با گره بافته می‌شود و بر خلاف دیگر انواع گلیم که پود باعث تکمیل و نمایاندن نقوش آن می‌شود، پود تنها باعث اتصال تارها به یکدیگر و در پشت گوشت (پرز) گلیم مخفی است و قابل رؤیت نیست. نقوش به وسیله گره‌ای که بر روی تار زده می‌شود به وجود می‌آیند. گره زدن در شیریکی پیچ دو نوع است. گره متن، که با کمک آن نخ رنگی از روی دو تار می‌گذرد و به پشت برگردانده می‌شود و از زیر رشته اصلی روی عبور و ایجاد گره می‌کند. دومین گره، گره آبدوزی است. در این گره، پود رنگی دو بار روی دو تار قرار می‌گیرد و خط پهن تری ایجاد می‌کند. پس از اتمام عملیات گره زنی در هر ردیف پود گذاری انجام و بین پود و گره‌ها درگیری ایجاد می‌شود. این عمل به وسیله شانه یا دفتین صورت می‌گیرد (علم، ۱۳۹۱: ۳۳).

طرح‌ها و نقوش گلیم شیریکی پیچ

طرح‌های شیریکی پیچ که امروزه بافته می‌شوند عبارتند از: راه، انواع گلدانی، گل فرنگ (موسی خانی)، طرح ترنج دار، گل سه کله، گل شول، محرمات، گل حشمتی، گل بادامی، گل خشتی بندی و طرحهای تلفیقی. انواع نقش‌های مایه‌هایی که در این بافته‌ها در قالب‌های گوناگون نمود می‌یابند عبارتند از: نقش حیوانات و پرندگان، نقوش گیاهی، انواع نقش‌های مایه‌هایی که در حاشیه و متن به کار می‌روند و خرده نقش‌ها. بافنده شیریکی پیچ همچون سایر بافندگان گلیم، آنچه را می‌بیند در ذهن خود تصویر و بر بافته تجرید می‌نماید. از جمله مهم‌ترین آنها، نقش تجربیدی موجوداتی چون: شتر، بز، آهو، سگ، گربه، بوقلمون، طاووس، گنجشک، کبوتر و غیره می‌باشد. نقشهای یاد شده گاه به صورت نقش اصلی در متن قرار گرفته و گاه نقش فرعی و جا پرکن دارند؛ همچنین در بعضی موارد تمام زمینه را می‌پوشاند و نقوش تزئینی و خرده نقش‌ها، فضای خالی را پر می‌کند.

طرح های گلیم شیریکی پیچ

راه راه:

طرح راه راه گلیم شیریکی پیچ را می توان جزء اصیل ترین طرح های گلیم شیریکی پیچ نام برد. بافندگان ایلیاتی و روستایی به صورت ذهنی مبادرت به بافتن نقش های مختلفی به صورت خطهای عمودی (شکل ۱) یا افقی (شکل ۲) می نمایند؛ که نقوش بین نوارها را شبکه های زنجیر واری از نقش مایه های محلی می پوشانند.

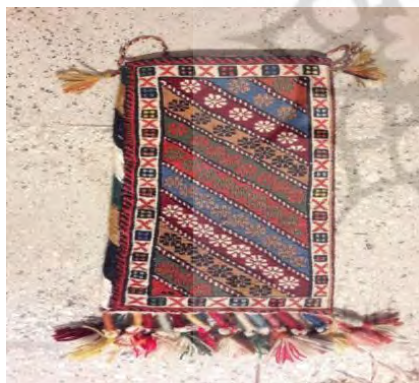
شکل ۲: گلیم راه راه عمودی (منبع نگارنده)

شکل ۱: گلیم راه راه افقی (منبع نگارنده)

محرمات

محرمات، طرح دیگری از گلیم شیریکی پیچ است. گاهی نام گلیم راه راه را محرمات می نامند. در گلیم راه راه نقش ها به صورت عمودی یا افقی بافته می شود اما در گلیم محرمات معمولاً یک نقش به صورت مایل بافته می شود (اشکال ۳ و ۴).

شکل ۴: طرح محرمات با نقش گل هشت پر (منبع: نگارنده)

شکل ۳: طرح محرمات با نقش گل بادامی (منبع: نگارنده)

گلدانی (گل و گلدان)

این طرح گلیم شیریکی پیچ مجموعه بزرگی را شامل می شود. نقش «گلدان» حالتی شبیه به یک گلدان پایه بلند دارد و گاهی اوقات از نگاره های گیاهی در آن استفاده می شود. نقش «گل و گلدان» در اندازه های مختلف در گلیم ها به کار می رود. ممکن است یک یا دوگلدان بزرگ، وسط گلیم را پر کند، یا نقش گلدان های کوچک در سراسر گلیم تکرار شود (شکل ۵). در نوعی از گلیم های طرح خشتی، نقش گل و گلدان در هر قاب خشتی، در رنگ های متنوع و زیبا قرار می گیرد (شکل ۶).

شکل ۶: نقش گلدان در قاب مربع گلیم خشتی (منبع: نگارنده)

شکل ۵: نقش گلدان در وسط گلیم (منبع: سایت نگاربانان)

سه کله

سه کله از جمله طرحهای مشترک بین قالیچه و گلیم است. بافنده گلیم، این طرح را با سلیقه و ذوق هنری خود یا با همان نقشه قالیچه می بافت، یا با ترکیب طرح های دیگر گلیم، طرحی تلفیقی می آفریند (اشکال ۷ و ۸).

شکل ۸: گلیم با طرح سه کله (منبع: نگارنده)

شکل ۷: طرح سه کله با زمینه راه راه (منبع: نگارنده)

گل فرنگ یا موسی خانی

طرح دیگری که در گلیم ها استفاده می شود موسی خانی است. «گل موسی خانی» نحوه قرار گرفتن آن متنوع است. گاهی یک گل موسی خانی در وسط قرار می گیرد و گاهی گلدان موسی خانی در چهار طرف یک طرح لچک، ترنج را می سازد. گاهی نیز ممکن است نقش جا پر کن را ایفا نماید (تصاویر ۳-۴۱ و ۳-۴۲).

شکل ۱۰: نقش موسی خانی در گلیم شیریکی پیچ خشتی (منبع: نگارنده)

شکل ۹: طرح موسی خانی و سه کله در گلیم شیریکی پیچ (منبع: مقصودی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۵)

خشتی یا قاب قابی

اساس طرح خشتی، قاب های متعددی است که در هر یک تصویر مستقلی وجود دارد که می تواند تکراری (نقش ها معمولاً در حالت مورب تکرار می شوند) یا تک باشد. بافندگان خوش ذوق در این طرح و طرح های دیگر، بافت قالی را به گلیم اضافه کرده و قسمت هایی از گلیم را برجسته می بافند، که به آن «گلیم فرش» یا «گلیم برجسته» می گویند. بافت گلیم به صورت برجسته نوپا بوده و به دلیل تنوع زیاد از بازار خوبی برخوردار است (اشکال ۱۱ و ۱۲).

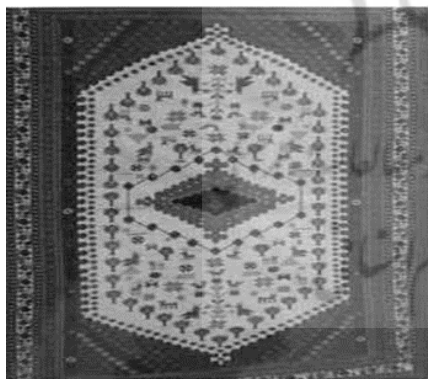
شکل ۱۲: گلیم فرش خشتی (منبع: نگارنده)

شکل ۱۱: گلیم شیریکی پیچ خشتی (منبع: نگارنده)

ترنج

نقش ترنج، هم در مرکز گلیم بافته می شود و هم به صورت نقوش تک گل در سطح گلیم ممکن است پراکندگی داشته باشد. بافندگان شیریکی پیچ با سازماندهی کلیت طرح بر اساس طرح فرش افشاری باف و کمک گرفتن از ویژگی های نقش پردازی گلیم، ترکیبی خلاقانه در این طرح پدید آورده اند که از آن جمله می توان به خلوت بافی متن زمینه به مدد نقوش جاپرکن حیوانی و گیاهی اشاره کرد. بسیاری از آنها نقوش گیاهان یا حیوانات و پرندگان و آبزیان جزئی از طبیعت و زندگی اطراف بافنده می باشند که با ایفای نقش مثبت و منفی در زندگی او اثرگذار بوده اند (اشکال ۱۳ و ۱۴).

شکل ۱۴: گلیم شیریکی پیچ با نقش ترنج (منبع: خالقی، ۱۳۹۱)

(۱۱۴:

شکل ۱۳: گلیم با نقش ترنج (منبع: نگارنده)

شول یا بازوبندی

از دیگر نقش های مورد استفاده در گلیم نقش لوزی است که از نظر اندازه، ترکیبات رنگی و تزئینات داخلی و تعداد به کاررفته در گلیم متفاوت است و بنا به ذوق و سلیقه بافنده تنوع نقش پیدا می کند. مهم ترین ویژگی این نقوش ساختار ساده و بی آرایش آنها است که در عین سادگی و یکنواختی تأثیرگذاری بیشتری نسبت به نقش مایه های شلوغ و پرکار دارد (اشکال ۱۵ و ۱۶).

شکل ۱۶: گلیم شیرازی پیچ با طرح بندی شول (منبع: خالقی، ۱۳۹۱: ۱۱۳)

شکل ۱۵: طرح شول در متن گلیم سه کله (منبع: مقصودی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۳)

حشمت

طرح حشمت از دیگر طرحهای افشارباف، مورد استفاده بافندگان گلیم شیرازی پیچ است که با ذوق هنری خود و ایجاد تغییرات در شکل ترنج و گلدان های این طرح، نقش هایی جذاب و چشم نواز می آفرینند (شکل ۱۷).

شکل ۱۷: گلیم شیرازی پیچ با طرح حشمت (منبع: نگارنده)

طرح های تلفیقی

امروزه طرح های تلفیقی بزرگترین گروه شیرازی پیچ ها را به خود اختصاص داده اند. شاید به جرأت بتوان گفت بزرگترین ارمغان ازدیاد تولید طی دو و سه دهه اخیر رواج گسترده طرح های تلفیقی باشد. این طرح ها که بیشتر بر اساس طرح های اصیل افشاری باف آفرینش شده اند نشان از خلاقیت مثال زدنی بافندگان شیرازی پیچ دارند. تسلط زنان فرش باف افشاری بر نقشه های ذهنی باف و هم خوانی این طرح ها با محدودیت های ساختاری گلیم در کنار گرایش آنها به گلیم بافی بنا به انگیزه های اقتصادی مهمترین عوامل در هم آمیزی نقشه های افشاری باف به صورت تلفیقی بر پهنه گلیم ها می باشند. تلفیق نقش سه کله و راه راه در شکل ۷، موسی خانی و سه کله در شکل ۹ و تلفیق نقش شول و سه کله در شکل ۱۵ مشاهده می شود.

نقش مایه ها

نقش مایه های به کار رفته در گلیم شیرازی پیچ، بسیار زیبا و از تنوع فراوانی برخوردار است. بعضی از این نقش مایه ها توسط طراحان، با توجه به سلیقه خریداران و مصرف کنندگان، طراحی شده و نام خاصی ندارند و بر طبق نقشه بافته می شوند.

اما نقش مایه های قدیمی، با تنوع رنگ چشم نواز در کنار این نقوش جدید، همچنان بر تارک گلیم ها می درخشند و زیبایی گلیم را با مفهومی که در دل آنها نهفته است، دوچندان می کنند.

نقش خان یا چلیپا

نقشی است که محور اصلی آن از یک صلیب یا چلیپا تشکیل شده است. فرهادی (۱۳۶۵)، در این رابطه می نویسد: «نماد و نشانه ی چلیپا نیز در طی اعصار و در فرهنگ های مختلف، معانی گوناگونی یافته است. به عنوان مظهر و نماد آتش، به عنوان نماد مهرپرستی (میترائیسم) و گردونه ی خورشید، نماد خورشید و گردونه ی مهر و». آلستر هال (۱۳۷۷) درباره نقش چلیپا می نویسد: «چلیپا نگاره ای بسیار کهن که قدمت آن به دوران پیش از مسیحیت می رسد و برای ایمنی از چشم زخم به کار می رود زیرا ترکیب صلیبی آن از نیروی چشم زخم می کاهد(تصویر ۳-۵۱).

شکل ۱۸: نقش خان یا چلیپا در گلیم شیریکی پیچ (منبع: نگارنده)

مازنجیل

مازنجیل یکی از نقش های بسیار قدیمی در نقش و نگارهای گلیم های سیرجان است. این نقش، از برجسته ترین نقوش مورد استفاده در گلیم های قدیمی و جدید است (اشکال ۱۹ و ۲۰).

شکل ۲۰: نقش مازنجیل در گلیم شیریکی پیچ جدید (منبع: نگارنده)

شکل ۱۹: نقش مازنجیل در گلیم شیریکی پیچ قدیمی (منبع: نگارنده)

مداخل

از جمله نقوش هندسی و تجرید یافته است که در حاشیه گلیم ها و قالیچه ها بافته می شود. شاید یک دلیل نام گذاری این نقش نحوه قرار گیری به صورت بالا و پایین (تو در تو) است. نقش های حاشیه به کار رفته در شکل ۲۱ که از نقوش مشترک بین گلیم و قالی افشار باف می باشد، به ترتیب از راست به چپ عبارتند از: «مداخل»، «آرو» (احتمالاً دلیل نامگذاری آن به علت شبیه بودن به دندانهای آره است)، «هفت رنگ یا ترمه» و «خوشه انگوری» است. در شکل ۲۲، علاوه بر حاشیه «مداخل» و «آرو» دو حاشیه «مرغ پشت ورو» یا گل بادامی هم دیده می شود.

شکل ۲۲: نقش مداخل (منبع: نگارنده)

شکل ۲۱: نقش مداخل (منبع: نگارنده)

ستاره

ستاره از دیگر نقش مایه های مورد استفاده در گلیم شیریکی پیچ است. آلستر هال (۱۳۷۷: ۷۸) ستاره را نشانه ی شادمانی بیان می کند و نمونه هایی از آن را به تصویر کشیده است که مشابه آن در گلیم شیریکی پیچ دیده می شود (اشکال ۲۳، ۲۴ و ۲۵).

اشکال ۲۳، ۲۴ و ۲۵: نقوش ستاره در گلیم شیریکی پیچ (منبع: نگارنده)

شاخ یا چنگک

گمان می رود که این نگاره از نقش مارپیچی که نشانه ی جاودانگی است سرچشمه گرفته باشد (هال، ۱۳۷۷: ۷۶). شاخ قوچ در تمدن های باستانی نماد باران، خورشید، ماه و خدای کوهستان بوده است. قوچ در بین عشایر سمبل قدرت و جنگندگی و نعمت باروری است (عصاره، ۱۳۸۱: ۹۰). نقشمایه شاخ در گلیم شیریکی پیچ به فروانی و نمونه های متعدد از نظر شکل و تعداد شاخ ها وجود دارد و بدلیل سر چنگک مانند آن به این نام هم خوانده می شود (اشکال ۲۶ و ۲۷).

اشکال ۲۶ و ۲۷: تصویر انواع شاخ در گلیم شیریکی پیچ (منبع: نگارنده)

قلاب یا s

نقش اژدها یا قلاب به صورت حرف لاتین «S» است و به تناوب در نقش های قفقاز دیده می شود (محمودی، ۱۳۸۷: ۲۵). هال (۱۳۷۷: ۷۹) این نقش را نگاره ای برای ایمنی در مقابل چشم زخم می داند (اشکال ۲۸ و ۲۹).

تصویر ۳-۶۹: نقش قلاب در گلیم شیریکی پیچ (منبع: نگارنده)

تصویر ۳-۶۷: نقش S در گلیم (منبع: نگارنده)

حیوانات

حیوانات از جمله نقوش مشترک بین دستبافته های نقاط مختلف ایران می باشند که نسبت به طبیعت اطراف بافته در دستبافته های آنها نقش می بندند. نقوش حیوانی به دسته های کوچکتر از جمله پرندگان، چهارپایان، حشرات، پرندگان و ... تقسیم می شوند که یا مبین خود حیوان است یا جزیی از بدن او (اشکال ۳۰، ۳۱ و ۳۲). این نقوش یا جنبه مقدس داشته اند و یا به عنوان حیوانات مفید و تاثیرگذار در معیشت ایل افشار، از آنها در دستبافته هایشان استفاده شده است (ستاری، ۱۳۷۴: ۱۴۸).

شکل ۳۰: نمونه ای از پرندگان بافته شده در گلیم سیرجان (منبع تصاویر: نگارنده)

شکل ۳۱: نمونه ای از چهارپایان بافته شده در گلیم سیرجان (منبع تصاویر: نگارنده)

شکل ۳۲: نمونه ای از حشرات و خزندگان بافته شده در گلیم سیرجان (منبع تصاویر: نگارنده)

گیاهان

گیاهان، یکی از نقشمایه های تشکیل دهنده دستبافته ها می باشند و از تنوع زیادی برخوردارند. در میان نقشینه های گیاهی، بیش از همه درخت زندگی، درخت سرو، گل، شکوفه، شاخه و برگ مشاهده می شود. تمامی این طرحها، از گذشته ها

به کار می رفته و هم جنبه ای زیباشناسانه دارد و هم بار معنایی و مفهومی در خود می پروراند. این دسته نقوش، با اندک تفاوتی تماماً از نقوش سنتی هستند (اشکال ۳۳ و ۳۴).

شکل ۳۴: گل بادامی گلیم شیریکی پیچ (منبع: نگارنده)

شکل ۳۳: درخت سرو به شکل عادی گلیم فرش (منبع: نگارنده)

بحث و نتیجه گیری

با بررسی نقوش، به این امر رسیدیم که اغلب استادکاران و بافندگان، علاوه بر جنبه زیبایی و تزئینی اثر، به بیان باورها، عقاید، علایق و افکار خود در آنها پرداخته اند. اینان، از پدیده های طبیعی پیرامون خود الهام گرفته و آنها را به صورت تجریدی به کار برده اند. این نقوش، به صورت ساده و بی پیرایه تجلی می یابند. رنگ دستبافته ها و یا نقوش، شاد و پرتلاؤ است. بدون شک تنوع و شادابی رنگها، برگرفته از محیط و فضای زندگی ایشان است. این نقشها، از دانائی و تبحر استادکار بی نام و نشانی خبر می دهد که روح بی آلاش خود را با طبیعت وجودش در این طرح و نقشها متجلی ساخته است.

در جمع بندی کلی، می توان به این اصل رسید که تمامی این نقوش به نوعی در پیوند با سنت، گذشته، باور و زندگی روزمره طراحان، بافندگان، استادکاران و هنرمندان این فنون بوده اند و ایشان را متأثر از زیبایی و گوناگونی خود کرده اند. اگرچه شاید ارتباط این نقوش با واقعیت طبیعیشان بسیار اندک باشد، ولی این نقوش عامیانه، در درون خود دنیائی از خواسته ها، نیازها و آرزوها دارند که با قدرت استادانه استادان، با تبحر و مهارت بی نظیری به کار رفته اند. علاوه بر آن، این نقوش زیباشناسی خاص خود را دارند که متعلق به اقلیم و باورهای آن منطقه است.

از مهمترین ویژگی های نقش اندازی این دستبافته ها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- نام گذاری طرح ها نشأت گرفته از عواملی مانند اسامی خان ها یا ایل (مانند موسی خانی، حشمت و شول) اسامی نقوش اصلی (مانند ترنج و گلدانی) و یا بر اساس ساختار کلی طرح (مانند راه راه، خشتی، و سه کله) می باشد.
- کاربرد خرده نقش ها در اطراف نقوش اصلی است و قرینه سازی کامل در خرده نقش ها وجود ندارد.
- طیف وسیعی از رنگ پردازی، در این دستبافته ها به چشم می خورد و نقوش جانوری، گیاهی، هندسی و انتزاعی از هویت بارزی برخوردارند.

- قاعده ی نقش اندازی به صورت ذهنی، در قالب نقوش شکسته و هندسی است.
- اکثر بافته ها به جهت زود بازده بودن و نفع اقتصادی بیشتر، کوچک پارچه، بافته می شوند.
- اجزای مختلف نقشه را می توان در قالب نقوش اصلی، فرعی و خرده نقش ها تفکیک نمود.

بررسی مهم ترین ویژگی های گلیم شیریکی پیچ در زمینه طرح و نقش مؤید آن است که طرح و نقش این دستبافته طی سال های اخیر تحولات بسیاری را پشت سر گذاشته است. عمر قدیمی ترین گلیم های شیریکی پیچ به کمتر از صد سال می رسد و بحث در نمونه های باقی مانده نیز نمی تواند نماینده سبک اصیل این گلیم ها باشد. متأسفانه به دلیل فقدان نمونه های

موجود از گذشته های تاریخی این دستبافته امکان بحث علمی گسترده ای در این زمینه وجود ندارد ولی مرور این تحولات در یکصد سال اخیر و به ویژه در سه دهه گذشته گویای آن است که بسیاری از تغییرات به وجود آمده در زمینه طرح و نقش این دستبافته مرهون ازدیاد تقاضا و تولید تجاری بوده است. تنوع طلبی در طرح و نقش های مورد کاربرد برای جذب بیشتر مشتریان ارمنان چنین رویکردی است که در این میان طرح و نقش قالی افشاری باف منطقه، به دلیل همخوانی با محدودیت های ساختاری گلیم شیریکی پیچ، بهترین منبع الهام بافندگان آن بوده است.

منابع

- ۱- جزایری، زهره (۱۳۸۱)، «شناخت گلیم»، تهران: نشرسروش
- ۲- چاپکی، زهره (۱۳۸۱)، «شیریکی پیچ، نمودی از فرهنگ قومی»، مجله کتاب ماه هنر. (۴۵ و ۴۶)، ۱۴۵-۱۴۴
- ۳- حسین خانی، کامران (۱۳۸۶)، «بررسی سیر تحول فرش افشار کرمان»، پایان نامه کارشناسی ارشد صنایع دستی، دانشگاه هنر تهران
- ۴- خالقی، موسی الرضا (۱۳۹۱)، «تأثیر طرح و نقش قالی افشاری باف کرمان بر گلیم شیریکی پیچ»، مجله کتاب ماه هنر. شماره ۱۶۹
- ۵- ستاری، جلال (۱۳۷۴)، «اسطوره و رمز. تهران: انتشارات سروش
- ۶- عصاره، امیرحسین و کابلی، سید علی آقا (۱۳۸۱)، «واژگان فرش»، تهران: انتشارات حافظ
- ۷- علم، مجید (۱۳۹۱)، «گلیم شیریکی پیچ کرمان»، تهران: مرکز کرمان شناسی
- ۸- فرهادی، مرتضی (۱۳۶۵)، «مازنجل، نشانه شناسایی و رد یابی فرهنگی، نقشی از نقش و نگارهای گلیمینه های کورکی»، مجله نامه فرهنگ ایران، دفتر دوم. تهران: بنیاد نیشابور
- ۹- گلاب زاده، سید محمد علی (۱۳۹۰)، «کرمان درآئینه گردشگری»، تهران: انتشارات ولی
- ۱۰- محمودی، فتنه و شایسته فر مهناز (۱۳۸۷)، «بررسی تطبیقی نقوش و دستبافته های ایل شاهسون و قفقاز»، فصلنامه علمی پژوهشی انجمن علمی فرش ایران. (۱۱)، ۴۰-۲۵
- ۱۱- مقصودی، سوده؛ حیدری، عقیقه و عسگری، زهرا (۱۳۹۴)، «بررسی گلیم شیریکی پیچ سیرجان.»، سومین کنفرانس ملی جامعه شناسی و علوم اجتماعی
- هال، آلستر و ویووسکا، جوزه لوچیک. (۱۳۷۷)، «تاریخچه، طرح، بافت و شناسایی گلیم»، ترجمه شیرین همایون فر و نیلوفر الفت شایان. تهران: نشر کارنگ

A Study of Sirjan Shyryky Kilim Designs and Motifs

Maryam Navidi¹, Nasser Shahsavari^{*2}

1- Master's degree in Art Research, Electronic Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran; and
Sirjan Education teacher.

2- Assistant Professor, Hajiabad Branch, Islamic Azad University, Hormozgan, Iran.
shahsavari110@gmail.com

Abstract

Sirjan kilim weaving art which is internationally known, nowadays, suffers from a lack of weavers and intendancy of young girls to this art, and perhaps gives way to industrial Kilims, shortly. In this study, which is fundamental in terms of objective and historical and descriptive in terms of the nature; has been tried identify the designs and motifs used in Shyryky Kilim and Afshar carpet and commonality between them by identifying the cultural and historical background of these hand-woven; and introduce for domestic producers and exporters. Shyryky kilim designs which currently are woven include: Rah Rah, Goldani, Musakhani, Sekalle, Shool, Moharramat, Heshmati, Badami and Integrated designs. The motifs which are seen in different forms in these weavings are: the motifs of animals and birds, plant motifs, a variety of motifs that are used in margins and text, and small motifs. Sirjan area Kilims are woven mostly by talented and tasteful women, which is considered part of the traditions and customs of this region. In the past, the texture of the Kilims have been mentally but today, offer designs and motifs to weaver with the specific purpose of trade; and most Kilim weavers, weave designs that are more welcomed, and meanwhile, have been forgotten many designs.

Keywords: Afshar tribe, design and motif, Shyryky Kilim, Sirjan hand-woven